

ยานาค (พญานาค) ความเชื่อและพิธีกรรมชาวดั

วิทยา บุญบงศ์ นักวิชาการ

ยานาค หรือ พญานาค นั้นเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา ยานาค มีปรากฏอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย แต่ที่มีลักษณะโดดเด่นประกอบกับตำนานด้วยแล้ว พื้นที่ทางภาคอีสาน จะมีความโดดเด่นทั้งในเรื่องที่มา แหล่งกำเนิด สายตระกูล รวมถึง พิธีกรรมต่างๆที่เกิดขึ้น ยานาค นั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นสัตว์ครึ่งเทพครึ่งสัตว์ มีความศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์เดชานุภาพ มีคุณมีโทษ ซึ่งมักปรากฏในรูปของ ศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ศิลปกรรม วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นต้น อันผูกโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ โดยเฉพาะในเรื่องของความเชื่อและพิธีกรรมนั้นซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการปฏิบัติและนอบน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เปรียบเสมือน สิ่งดีงามที่ช่วยคุ้มครอง ปกป้องในชีวิตและความเจริญรุ่งเรืองในภาวะความเป็นปัจจุบันของชาวบ้านต่อยานาค

ธวัช ปุณ โณทก (2528) ได้ให้ความหมายของความเชื่อ ว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตใต้สำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสังคมมนุษย์นั้นๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัวสิ่งเหล่านี้เรียกว่าความเชื่อ ทั้งนี้สิ่งที่ควบคู่กับความเชื่อ นั้น คือ พิธีกรรม อันหมายถึงขั้นตอนในปฏิบัติต่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เพื่อบวงสรวงหรือการแก้บน อันเนื่องมาจากความศรัทธาและความเคารพ อันส่งผลต่อชีวิตของมนุษย์

กิ่งแก้ว อัดถากร (2533) ได้ให้ความหมายถึงคำว่าพิธีกรรม หมายถึง วัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านจิตใจ และความสบายใจ ความสมหวังในชีวิตเมื่อได้ประกอบพิธีกรรมนั้นๆ เพราะเชื่อว่าจะประสบผลตามที่มุ่งหวังหรือคาดหวัง

อาจกล่าวได้ว่า ยานาค นั้น มีอยู่ทุกภาคของประเทศไทย ที่ส่งผลต่อความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ โดยเฉพาะ ภาคใต้ ยานาค คือ คำที่เรียกกันโดยทั่วไป ก็คือ พญานาค ที่เรียกกันนั้นไม่ค่อยโดดเด่นหรือปรากฏให้เห็นมากนัก นอกจากใน วัด และ เรือพระ ตามจริงแล้วยานาคภาคใต้นั้นมีเรื่องราวและตำนานความเชื่อที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนมาตั้งแต่อดีต ทั้งในเรื่อง ของตำนาน ทวด วรรณกรรม สถานที่ การแสดงพื้นบ้าน ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

ยานาคภาคใต้

ยานาค นาค (ซึ่งทั้ง 2 คำ เป็นคำเรียกในท้องถิ่นภาคใต้) นามอ (มลายู ถิ่นปัตตานี) พญานาค นาคา คือชื่อเรียกแต่ละท้องถิ่นของประเทศไทย แต่ทางภาคใต้นั้นส่วนใหญ่สำเนียงเสียงจะมีการตัดคำ เช่น “ไปไหน ไปตลาด” (ไปไหน ไปตลาด) หรือ “อยู่ถ้านีรถไฟ อีไปตานี” (อยู่ถ้านีรถไฟ จะไปปัตตานี) เป็นต้น คำว่า “ยานาค” ก็เหมือนกัน คือ คำว่า “พญานาค” สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ (2542) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้สรุปได้ว่า นาค หรือ พญานาค ปรากฏในวัฒนธรรมของชาวภาคใต้ ทั้งเป็นความเชื่อและขนบประเพณีต่างๆ อันเป็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ เป็นสัญลักษณ์แทนเครื่องสักตองนำขำมหาสมุทร ตลอดจนการนำชีวิตเข้าไปสู่ฝั่งแห่งความเจริญ สัญลักษณ์เหล่านี้จะปรากฏในรูปแบบและลักษณะต่างกัน ล้วนสืบต่อกันมาช้านาน นาคนั้นเป็นนรเทพ คือครึ่งเทพครึ่งมนุษย์ ส่วนใหญ่เป็นคติที่สืบมาจากวัฒนธรรมอินเดีย

ยานาค (พญานาค) ภาคใต้ มีลักษณะดังต่อไปนี้ 1. ยานาคตัวผู้ ตาจะคมดุ มีเขี้ยวอนข้างปาก มีเคราที่ยาว ลำตัวสีเขียว บริเวณปลายหางจะงอนและพริ้วไหว ไม่มีสายตระกูลยานาค 2. ยานาคตัวเมีย มีลักษณะ ตาจะคมดุ มีเขี้ยวตรง มีเคราที่สั้นกว่าตัวผู้ ลำตัวสีเขียว บริเวณปลายหางจะไม่งอนและพริ้วไหว ไม่มีสายตระกูลยานาค

โดยเฉพาะสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ มีการจัดแสดงทางด้านพิพิธภัณฑท์ที่มีความหลากหลายหลาย ทางด้านการจัดแสดงด้านคติชนวิทยา โดยเฉพาะเรื่อง ยานาค (พญานาค) นั้นมีการจัดแสดงอยู่ถึง 2 ห้องด้วยกันคือ การจัดแสดงพิพิธภัณฑท์ ห้องวิถีชีวิตชาวใต้กลุ่มอาคารหลังคาจั่ว ซึ่งจัดแสดงเกี่ยวกับรายนาค และอาคารนวมินทร์ จัดแสดงเรื่องเรือพระ

รายนาคกับวันว่าง

ประเพณีวันว่าง จะกระทำกันในวันที่ 13 -14 – 15 ของเดือน 5 ทุกปี ซึ่งแล้วแต่พื้นที่ที่จะกำหนด ในพิธีกรรมนั้น ชาวบ้านจะไปวัดแล้วหลังจากนั้นจะมีการรดน้ำผู้สูงอายุและพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระสงฆ์นั้นในการรดน้ำจะใช้รายนาคเป็นตัวส่งน้ำมายังพระสงฆ์ การใช้รายนาครดน้ำพระสงฆ์ หรือ นาคพ่นน้ำ ได้หายไปจาก

พื้นที่อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นเวลานานกว่า 20 ปีแล้ว เนื่องจากเป็นพิธีกรรมที่ยุ่ยยาก ส่วนใหญ่จะ ทำกันแบบเรียบง่ายดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ในอดีตรางนาค หรือ “นาคพ่นน้ำ” นั้นจะต้องมีอุปกรณ์ที่ ประกอบเข้าด้วยกัน 3 ส่วน คือ 1. เรือพาย เปรียบเสมือนนาวานำความสุขมีความยาวประมาณ 4 เมตร 2. ราง นาค เปรียบเสมือนความอุดมสมบูรณ์ มีความ ยาวประมาณ 2 เมตร 3.เบญจาเพื่อเป็นที่นั่งพระสงฆ์ เปรียบเสมือนวิมานชั้นดาวดึงส์ ยาวประมาณ 4 เมตร ซึ่งเมื่อก่อนทำเกือบทุกวัดในพื้นที่นี้ โดยเฉพาะที่ วัด โลกாரาม วัดม่วงหมู่ สมัยตาหลวงอิน หรือที่เรียกว่า “นาคพ่นน้ำ” พิธีกรรม คือชาวบ้านจะเดินขึ้นบันไดแล้ว รดน้ำลงบนเรือ น้ำก็จะไหลจากรางนาคลงสู่ฝ่าข้าวที่ผูกไว้เหนือพระสงฆ์ เสียดยาวาระยะหลัง ไม่มีการสืบทอดในการใช้รางนาครดน้ำ ปัจจุบันสามารถชมรางนาคได้ที่ การจัดแสดง พิพิธภัณฑ์ หอองวิถีชีวิตชาวใต้ กลุ่มอาคารหลังคาจั่ว สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

ยานาค (พญานาค) กับประเพณีชักพระ

มีคำกล่าวของชาวบ้านในพื้นที่ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ที่เกี่ยวกับประเพณีชักพระไว้ว่า “ชัก พระหลบหลัง ฝนพะทันที” หมายถึง ชักเรือพระกลับไปวัดแล้วฝนจะตกหนัก ประเพณีชักพระ จัดขึ้น หลังจากออกพรรษา 1 วัน คือวันที่ 11 ตุลาคม คือวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 เป็นงานประเพณีที่จัดขึ้นอย่าง ยิ่งใหญ่ทั้ง 14 จังหวัดภาคใต้ การชักพระนั้นจะอาศัยภูมิศาสตร์ของพื้นที่ในการกำหนดเรือพระ คือ ถ้าชุมชน ใดอยู่ใกล้แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล ก็จะชักพระทางน้ำ แต่ถ้าชุมชนใดอยู่พื้นที่ราบ ก็จะชักพระทางบก ทั้งนี้จาก เรื่องเล่าและตำนานทางพุทธศาสนาที่ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จกลับชั้นดาวดึงส์ มาโปรดสัตว์ บน โลกมนุษย์ ผู้คนต่างไปร่วมรับเสด็จเพื่อถวายภัตตาหารบางคนเข้าไปไม่ถึงก็จะใช้วิธีการ “ชดดัม” (ขว้างขนมดัม) เพื่อ ไปให้ถึงพระพุทธเจ้า ประเพณีชักพระนั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้คือตัว เรือพระ อันเปรียบเสมือนพาหนะที่มียานาค (พญานาค) ทั้ง 2 ตัว นำพาให้พระพุทธเจ้าเสด็จ ไปโปรดสัตว์บน โลกมนุษย์ องค์ประกอบของเรือพระนั้น ประกอบไปด้วย 1.ตัวเรือพระ 2.บุษบกหรือยอดพนมเรือ 3.พระ พระพุทธรูปหรือที่เรียกกันว่าพระลาก 4.ยานาค (พญานาค)

โดยเฉพาะ “ยานาค” (พญานาค) จะเป็นเป็นส่วนประกอบในเรือพระ เช่น หัว ลำตัว หาง โดยเฉพาะส่วนหัวนั้นถือว่าสำคัญมาก จะมีการประกอบพิธีกรรมอันเชิญหัวยานาค โดยเฉพาะ วัดธรรมโฆษณ์ จะเริ่มพิธีกรรม ในวันที่ 10 ตุลาคม ซึ่งตรงกับวันออกพรรษา จะเริ่มขึ้นเมื่อ“นกลบรัง” (นกกลับรัง) คือตั้งแต่หลัง 18.00 น.เป็นต้นไป พิธีกรรมจะเริ่มขึ้นโดย การนำรูปเทียนแล้วเดินไปกุฎิซึ่งเป็นที่เก็บที่หัวยานาค ซึ่งหัวยานาคที่ตั้งอยู่นั้นด้านขวามือคือตัวผู้ ด้านซ้ายมือคือตัวเมีย แล้วจึงทำความสะอาดหรือที่เรียกว่า “อาบนํ้ายานาค” หลังจากนั้นที่ตั้งนะโม 3 จบ แล้วกล่าว “ลาชา” (กล่าวออกพรรษา)

“สังคำพันแต่ ประวารมิ ถิฐินาวา สุเตนาวา ปะริสังกายา วาธังคุมัง อายะสะนัน โตะ อนุกรรมบึง อุปปาถายะ”

เมื่อเสร็จพิธีกรรมตรงนี้แล้วก็บอกกล่าวยานาค (พญานาค) ทั้ง 2 ตัวว่า “ ขอให้ทุกอย่างราบรื่น อย่ามีเหตุมีภัย”แล้วนำหัวยานาคไปประกอบ แล้วพระสงฆ์สวดสมโภชน์เรือพระ เมื่อถึงเวลารุ่งแสงของอีกวัน การลากพระก็เริ่มขึ้น โดยการลากเรือพระไปยังจุดนัดหมายบริเวณเรือพระที่จอดพัก ชาวบ้านจะนำดัมไปแขวนไว้ที่หัวยานาคและใส่ในปากเพราะเชื่อว่ายานาคจะนำดัมไปถวายพระพุทธรเจ้า รวมถึงชาวบ้านที่เคยบนบานไว้กับหัวยานาคก่อนการชักพระก็จะมาทำการแก้บนกันวันนั้น หลังจากพักค้าง 1 คืน รุ่งเช้าวันใหม่ชาวบ้านก็ร่วมใจกันลากพระกลับวัด ปัจจุบันสามารถมาชมเรือพระได้ที่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ กลุ่มอาคารนวมินทร์ ห้องเรือพระ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

สรุป

ยานาค (พญานาค) เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นกับคนทุกภาคของประเทศไทย จะมากจะน้อยก็แล้วแต่ความเชื่อและความศรัทธาผนวกกับตำนานที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นๆยานาค (พญานาค) โดยเฉพาะภาคใต้ มีการแบ่งเพศชาย หญิง โดยบ่งบอกถึงลักษณะที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ชาวบ้านต่างเชื่อกันว่า ยานาค นั้นมีชีวิตถือว่าเป็นของใหญ่ ที่ให้คุณให้โทษกับชาวบ้านได้ อันเป็นสิ่งที่ได้รับการสืบทอดมาเป็นช่วงชั้นของเวลา แต่ปัจจุบันบางสิ่งบางอย่างก็เริ่มหายไปจากพื้นที่ เช่น การใช้รางนาคในวันว่าง หรือบางวัดก็ไม่มีการสร้างหัวยานาคด้วยไม้ขนุนแล้วแต่กลับไปใช้การแกะ โฟมเป็นหัวยานาคแทน ซึ่งต้องยอมรับกับว่าภาวะสังคมและชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงไว้ซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมสืบเนื่องต่อไป เพราะยานาคได้โอบรัดพื้นที่แห่งความศรัทธา ไว้ตราบช่วงชั้นของคนรุ่นต่อไป

บรรณานุกรม

กิ่งแก้ว อัดถากร. (2533). ลักษณะพิธีกรรมทางสังคมไทยในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ 6 -11. นนทบุรี : สำนักพิมพ์อัมรินทร์.

ธวัช ปุณ โถกทก. (2530). “ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน,” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. หน้า 350. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.